

Oskar Kubacki

aplikant adwokacki w Szczecińskiej Izbie Adwokackiej, absolwent Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego; interesuje się prawem konstytucyjnym oraz karnym, w szczególności zagadnieniami pozycji ustrojowej i kompetencji organów władz publicznych czy wolności i praw człowieka i obywatela.

ORCID: 0000-0001-5515-0063

O potrzebie nowelizacji art. 65a § 1 Kodeksu karnego wykonawczego

1. Wstęp

Stosownie do art. 65 § 1 Kodeksu karnego wykonawczego¹ sąd obligatoryjnie zarządza wykonanie zastępczej kary pozbawienia wolności, kiedy skazany uchyla się od wykonania kary ograniczenia wolności. Fakultatywnie zarządzenie wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności może nastąpić wówczas, gdy skazany nie uiścił świadczenia pieniężnego lub nawiazki, a więc świadczeń orzeczonych w oparciu na art. 34 § 3 Kodeksu karnego². Orzekając zastępczą karę pozbawienia wolności, sąd musi zweryfikować, czy skazany wykonał już część kary ograniczenia wolności. Kara zastępcza ma przede wszystkim stanowić formę reakcji na niewykonanie przez skazanego, w całości lub części, kary pierwotnej.

1 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 127 z późn. zm.); dalej: k.k.w.

2 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1138 z późn. zm.); dalej: k.k.

Takiej postawy nie można pozostawiać bez reakcji – ujemnie wpływałoby to zarówno na prewencję indywidualną (wzbudzając u skazanego przekonanie, że można ignorować orzeczenia sądów), jak i powszechną (skłaniając społeczeństwo do wniosku, że państwo ogranicza swą aktywność wyłącznie do samego wydania wyroku skazującego bez jego wyegzekwowania, co czyni orzeczoną karę pustym gestem, pozbawionym jakiegokolwiek znaczenia – wtedy z kolei łatwo dojść do konkluzji, że popełnianie przestępstw nie niesie dla sprawcy żadnych wymiernych konsekwencji). Skoro kara zastępcza ma być reakcją na niewykonanie obowiązków związanych z karą ograniczenia wolności, to jej wymiar nie może obejmować tego okresu kary pierwotnej, który został już przez skazanego wykonany.

Podjęcie działań w odpowiedzi na niewykonywanie przez skazanego kary ograniczenia wolności nie stanowi jednak jedynego celu kary zastępczej. Stosuje się ją również po to, by zmobilizować skazanego do wykonania kary pierwotnej³. Sięgnięcie po ostrzejszą sankcję w postaci pozbawienia wolności ma stanowić bodziec, który skłoni skazanego do korekty swojej postawy i zmusi do poddania się rygorom związanym z karą ograniczenia wolności. Ustawodawca bowiem premiuje kary wolnościowe przed karą pozbawienia wolności, będącą środkiem *ultima ratio* – jako najdalej ingerującym w sferę wolności jednostki. Radosław Giętkowski trafnie konstatuje, że orzeczenie zastępczej kary pozbawienia wolności zawsze stanowi pewną ostateczność i następuje wówczas, gdy wyczerpane zostały dostępne środki wolnościowe⁴. Dopiero zatem kiedy skazany – pomimo zastosowania ostrzejszej sankcji

3 Zob. K. Dąbkiewicz, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2020, komentarz do art. 65 k.k.w., teza 1.

4 Zob. R. Giętkowski, *Prawne zmiany w zakresie wykonywania kary ograniczenia wolności*, „Przegląd Sądowy” 2012, nr 6, s. 59.

– nadal nie koryguje swojej postawy i nie przejawia woli zrealizowania kary wolnościowej, musi odbyć w warunkach izolacyjnych niewykonany przez niego okres kary ograniczenia wolności.

Mając jednakże na uwadze ostateczność orzekania zastępczej kary pozbawienia wolności i cel, dla którego się ją stosuje (przymuszenie skazanego do wykonania kary pierwotnej), ustawodawca postanowił złagodzić jej rygoryzm⁵, wprowadzając możliwość wstrzymania jej wykonania. Zgodnie z art. 65a § 1 k.k.w. „sąd może w każdym czasie wstrzymać wykonanie zastępczej kary pozbawienia wolności w wypadku, gdy skazany oświadczy na piśmie, że podejmie odbywanie kary ograniczenia wolności i podda się rygorom z nią związanym; wstrzymanie następuje do czasu wykonania orzeczonej kary ograniczenia wolności”. W ten sposób prawodawca pragnie dać skazanemu jeszcze jedną, ostatnią szansę na dobrowolne poddanie się rygorom kary pierwotnej i uchylenie się od zastosowania wobec niego racji ostatecznej w postaci kary pozbawienia wolności.

Ustawodawca nie określił jednak terminu, w jakim sąd ma rozpoznać oświadczenie skazanego o podjęciu się odbywania kary ograniczenia wolności⁶. Biorąc pod uwagę, że wymiar zastępczej

5 Zob. K. Postulski, *Uchylenie się od odbycia kary ograniczenia wolności*, „Palestra” 2016, nr 6, s. 57.

6 W tym miejscu należy poczynić zasadniczą uwagę terminologiczną. W art. 65a § 1 k.k.w. prawodawca posługuje się pojęciem „oświadczenia” skazanego, a nie „wniosku o wstrzymanie wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności”. Przedmiotem rozpoznania jest więc w tym przypadku oświadczenie, a nie wniosek. Mając jednak na względzie, że składając oświadczenie, skazany pragnie wywołać skutek polegający na wstrzymaniu wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności, można – w pewnym uproszczeniu – przyjąć, iż tym samym prosi sąd (a więc wnosi) o niewykonywanie wobec niego tej kary. Dlatego na gruncie niniejszego artykułu zamiennie będzie się mówić o „oświadczeniu” i „wniosku o wstrzymanie wykonania kary zastępczej”, przy czym to drugie sformułowanie jest pewnym skrótem myślowym autora, używanym wyłącznie dla zapewnienia klarowności wyводу (by sformułowanie „oświadczenie ska-

kary pozbawienia wolności nie jest długi, a sądy – w szczególności rejonowe – obciążone są licznymi postępowaniami⁷, istnieje ryzyko, iż sprawa o wstrzymanie wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności nie zostanie rozpoznana przed zakończeniem jej wykonywania. Pojawia się więc wątpliwość, czy brak ustawowego terminu do rozpoznania wniosku o wstrzymanie wykonania kary zastępczej nie godzi w prawo skazanego do sądu, w tym do uzyskania rozstrzygnięcia bez nieuzasadnionej zwłoki, oraz czy nie pozostaje w sprzeczności z *ratio legis* normy art. 65a § 1 k.k.w. Celem niniejszego artykułu jest udzielenie odpowiedzi na te pytania i przedstawienie ewentualnych postulatów *de lege ferenda*, zmierzających do usprawnienia postępowania w przedmiocie wstrzymania wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności.

Warto zauważyć, że podobny problem może wystąpić również na gruncie art. 48a § 1 zd. pierwsze k.k.w. Zgodnie z tą normą sąd może wstrzymać wykonanie zastępczej kary pozbawienia wolności orzeczonej w zamian za karę grzywny, której egzekucja jest lub

zanego o dobrowolnym poddaniu się rygorom związanym z karą ograniczenia wolności” nie było używane zbyt często).

- 7 Według raportu Stowarzyszenia Sędziów Polskich „Iustitia” z 2021 r. liczba spraw karnych wpływających do sądów rejonowych w latach 2015–2020 wahała się w granicach 350–400 tys. – zob. A. Begier, R. Cebula, Ł. Małecki-Tepicht, M. Plaskacz, A. Wypych-Knieć, U. Żołątk, *Obietnice a rzeczywistość – statystyki sądów rejonowych po pięciu latach „reform” (2015–2020)*, s. 86. Wypada jednak wskazać, że w rzeczywistości liczba spraw rozpatrywanych przez wydziały karne sądów rejonowych jest wyższa, albowiem wspomniany raport obejmuje jedynie repetytorium „K”, a więc wyłącznie postępowania karne, z wyłączeniem postępowań karnych wykonawczych oraz postępowań w sprawach o wykroczenia. Według oficjalnych danych Ministerstwa Sprawiedliwości w 2021 r. do sądów rejonowych wpłynęło 1 799 812 spraw karnych, z czego załatwiono 1 808 783 – zob. *Ewidencja spraw w sądach powszechnych w Polsce (The number of incoming, resolved and pending cases in common courts in Poland)*, <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/> (dostęp: 25 listopada 2023 r.). Autorowi artykułu nie udało się dotrzeć do nowszych danych statystycznych w tym zakresie.

może okazać się bezskuteczna, o ile skazany oświadczy na piśmie, że podejmie pracę społecznie użyteczną oraz podda się rygorom związanym z karą. Norma ta posiada zatem analogiczną treść w stosunku do regulacji z art. 65a § 1 k.k.w. Poczynione poniżej rozważania można więc *per analogiam* odnosić także do art. 48a § 1 zd. pierwsze k.k.w., choć mając na względzie kondensację przeprowadzanych w niniejszym artykule rozważań, w dalszej części tekstu skoncentrowano się wyłącznie na pierwszej z wyżej wymienionych norm.

2. Prawo do sądu (art. 45 ust. 1 Konstytucji) – uwagi ogólne

Zgodnie z art. 45 ust. 1 Konstytucji⁸ „każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd”. Prawo to – jak słusznie zauważa się w doktrynie – pełni przede wszystkim funkcję gwarancyjną, umożliwiając jednostce uzyskanie sądowej ochrony jej wolności i praw, a tym samym – wzmacnia stan praworządności⁹. Pozostaje zatem w stosunku subsydiarności do innych wolności i praw konstytucyjnych, dając jednostce narzędzie do ich ochrony na drodze postępowania sądowego. Odgrywa także rolę samodzielnego prawa podmiotowego. Ustrojodawca umożliwia bowiem jego dochodzenie na drodze skargi konstytucyjnej¹⁰. Należy więc opowiedzieć się za dualistyczną naturą prawa

8 Ustawa z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.); dalej: Konstytucja.

9 Zob. E. Tkaczyk, *Konstytucyjne prawo do sądu jako jedna z najważniejszych gwarancji praw człowieka w państwie demokratycznym. Aspekt teoretyczny*, „Studia Prawnicze i Administracyjne” 2017, nr 2, s. 44.

10 Ustrojodawca nie wyłączył prawa do sądu z katalogu wolności i praw, których można dochodzić w ramach skargi konstytucyjnej, jak to uczynił z prawem cu-

do sądu, które z jednej strony służy ochronie innych wolności i praw, a z drugiej – samo stanowi niezależne od innych prawo podmiotowe jednostki¹¹. Gwarancyjna rola omawianego prawa wymusza jego rygorystyczne egzekwowanie nie tylko w procesie stosowania, lecz także stanowienia prawa. Kształtując procedury postępowania przed sądem, prawodawca musi je konstruować w taki sposób, aby odpowiadały standardom określonym w art. 45 ust. 1 Konstytucji.

Do elementów prawa do sądu Piotr Tuleja zalicza: 1) prawo do wszczęcia postępowania sądowego; 2) prawo do takiego przeprowadzenia postępowania sądowego, aby było ono jawne i sprawiedliwe; 3) prawo do uzyskania prawomocnego orzeczenia w swojej sprawie¹². Stosowane łącznie, gwarantują jednostce ochronę jej wolności i praw konstytucyjnych w ramach sprawiedliwego procesu sądowego. Wykluczenie któregośkolwiek z wyżej wymienionych elementów może z kolei powodować uszczerbek w prawie jednostki do sądu i naruszać gwarancję sprawiedliwego postępowania.

Dla porządku zauważyć należy, że dokładne omówienie wszystkich części składowych prawa do sądu wykracza poza ramy niniejszej pracy. Jej tematyka, związana z kwestią sprawności postępowania, wymusza uważniejsze przyjrzenie się prawu do uzyskania orzeczenia bez nieuzasadnionej zwłoki, na którym skoncentrowano się w dalszej części rozważań.

doziewmy do uzyskania azylu lub statusu uchodźcy (art. 79 ust. 2 Konstytucji). Jednocześnie prawodawca konstytucyjny deklaruje, że pozostałe wolności i prawa (a więc również prawo do sądu z art. 45 ust. 1 Konstytucji) mogą stanowić podstawę skargi (art. 79 ust. 1 Konstytucji).

11 Zob. P. Grzegorzcyk, K. Weitz [w:] *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016, s. 1096.

12 P. Tuleja [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Tuleja, Warszawa 2021, komentarz do art. 45 Konstytucji.

Ustrojodawca nie definiuje pojęcia „sprawy” stanowiącej przedmiot rozstrzygnięcia. Zdaniem Pawła Sarneckiego dotyczy każdego rodzaju sporu o charakterze prawnym, w ramach którego zachodzi konieczność uzyskania przez dany podmiot ochrony prawnej lub rozstrzygnięcia wątpliwości związanych ze stosowaniem norm prawa materialnego¹³. Z tym twierdzeniem należy się zgodzić. Koresponduje z *ratio existi* omawianego prawa, którym jest zapewnienie jednostce skutecznej ochrony jej wolności i praw przed naruszeniami. Za „sprawę” – w rozumieniu art. 45 ust. 1 Konstytucji – powinno się także uznać postępowanie w przedmiocie wstrzymania zastępczej kary pozbawienia wolności. Zapadłe w nim orzeczenie dotyczy wszak wolności osobistej jednostki, która jest chroniona konstytucyjnie (art. 41 ust. 1 Konstytucji). Oczywiście trzeba pamiętać, że ma ono charakter wykonawczy i jest wtórne wobec wcześniejszego wyroku skazującego oraz postanowienia w przedmiocie zarządzenia wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności. Niemniej jednak faktycznie i bezpośrednio wpływa na stopień ingerencji w wolność osobistą jednostki (skazanego). Nie należy przecież zapominać, iż w wyroku skazującym orzeczono wobec skazanego karę wolnościową, która na skutek orzeczenia zapadłego w postępowaniu wykonawczym została zamieniona na środek izolacyjny. Postępowanie prowadzone w oparciu na art. 65a § 1 k.k.w. może zaś spowodować wstrzymanie wykonania kary zastępczej, polegającej na czasowym pozbawieniu skazanego wolności osobistej. W konsekwencji musimy przyjąć, że składając oświadczenie o poddaniu się rygorom związanym z karą ograniczenia wolności, skazany jednocześnie prosi o umożliwienie mu uniknięcia kary izolacyjnej – występuje więc do sądu o ochronę swojej wolności osobistej.

13 P. Sarnecki [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. L. Garlicki, M. Zubik, Warszawa 2016, komentarz do art. 45 Konstytucji, teza 8.

Postępowanie sądowe wszczyna się w celu uzyskania rozstrzygnięcia. Prawodawca dostrzega, że orzeczenie jest niezbędne dla załatwienia określonych spraw życiowych jednostki, a tym samym – że posiada ona interes prawny w jego uzyskaniu, zasługujący na ochronę¹⁴. Dlatego też sąd nie może uchylić się od rozstrzygnięcia sprawy. Od tej zasady przewiduje się jednak wyjątek, gdy „[...] wydanie orzeczenia jest niedopuszczalne np. ze względu na brak właściwości sądu (nie mamy do czynienia ze sprawą w rozumieniu art. 45 ust. 1 Konstytucji) lub gdy powstaną przeszkody proceduralne uniemożliwiające jego wydanie (np. strona postępowania utraciła zdolność sądową)”¹⁵. Wówczas nie można mówić o uchyleniu się przez sąd od wydania orzeczenia, ale o obiektywnej niemożności jego wydania, uwarunkowanej konkretnymi normami prawa procesowego.

Jednocześnie w art. 45 ust. 1 Konstytucji ustrojodawca deklaruje, że orzeczenie powinno zostać wydane bez nieuzasadnionej zwłoki, a więc tak szybko, jak to jest możliwe. Innymi słowy, wydanie rozstrzygnięcia nie powinno być opóźniane z przyczyn prawnie irrelevantnych. W przeciwnym razie oddalano by w czasie realizację celu postępowania i narażono by na szwank interes jednostki, który realizuje się przez uzyskanie orzeczenia. Jednostka bowiem po to wszczyna postępowanie sądowe, aby uzyskać dla siebie wiążące rozstrzygnięcie określonego zagadnienia prawnego, oddziałującego na sferę jej praw lub obowiązków.

Powyższa zasada jest implementowana na grunt postępowania karnego w art. 2 § 1 pkt 4 k.p.k.¹⁶, gdzie ustawodawca postuluje, by rozstrzygnięcie sprawy nastąpiło w rozsądnym terminie.

14 P. Sarnecki [w:] *Konstytucja...*, komentarz do art. 45 Konstytucji, teza 11.

15 P. Tuleja, *op. cit.*

16 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1375); dalej: k.p.k.

A *rubrica* zauważa się, że umieszczenie tej deklaracji w normie grupującej cele postępowania, zaraz za postulatem trafności orzekania (art. 2 § 1 pkt 1 k.p.k.) czy ochroną interesów pokrzywdzonego (art. 2 § 1 pkt 3 k.p.k.), nakazuje przypisać im również duże znaczenie aksjologiczne¹⁷. Nie mogą jednak urągać prawdzie materialnej. Zatem w zamyśle ustawodawcy postępowanie ma być prowadzone możliwie sprawnie, ale nie w takim pośpiechu, by sprawa została rozpoznana niedokładnie. Kładzie się więc nacisk nie tyle na szybkość postępowania, ile na jego sprawność¹⁸. Inaczej mówiąc, postępowanie nie powinno być prowadzone w sposób oportunistyczny, a więc opóźniane przez skład orzekający bez wyraźnego powodu. Jeśli natomiast do opóźnień dochodzi ze względu na okoliczności niezależne od składu osobowego sądu rozstrzygającego daną sprawę (np. wysoki stopień skomplikowania stanu faktycznego, mnogość czynności procesowych niezbędnych do przeprowadzenia w danym postępowaniu) lub prawnie istotne (np. w sprawach o zbrodnie niestawiennictwo oskarżonego na pierwszym terminie rozprawy), to nie można mówić o przewlekłym prowadzeniu postępowania, a zatem o naruszeniu prawa do rozstrzygnięcia bez nieuzasadnionej zwłoki.

Ustalenia te należy przenieść także na grunt postępowania karnego wykonawczego. Zgodnie z art. 1 § 2 k.k.w. „w postępowaniu wykonawczym w kwestiach nieuregulowanych w niniejszym kodeksie stosuje się odpowiednio przepisy Kodeksu postępowania karnego”. W normach k.k.w. ustawodawca nie uregulował w sposób odrębny zasady sprawności postępowania, co wymusza odwołanie się do art. 2 § 1 pkt 4 k.p.k. Przy czym odpowiednie

17 Zob. J. Kosonoga [w:] *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz do art. 1–166*, red. R.A. Stefański, S. Zabłocki, Warszawa 2017, teza 9.

18 Zob. A. Orfin, *Sprawność postępowania karnego w świetle zasady prawdy materialnej i zasady bezpośredniości*, „Ius Novum” 2012, nr 3, s. 74.

stosowanie tej normy nie oznacza tego samego – regulację tę należy dostosować do celów i specyfiki postępowania wykonawczego. Na gruncie k.k.w. sprawność postępowania sprowadza się do możliwie szybkiego zebrania i rozważenia wszelkich danych niezbędnych do wydania orzeczenia rozstrzygającego o prawach i obowiązkach skazanego w związku z wykonaniem wcześniej orzeczonej wobec niego kary, środka karnego, kary porządkowej oraz środków przymusu o charakterze izolacyjnym.

Zwraca się również uwagę, że prawa do rozstrzygnięcia nie można utożsamiać z uzyskaniem poprawnego (merytorycznie) orzeczenia. Zawsze bowiem istnieje pewne ryzyko błędu przy rozstrzyganiu spraw, co może wiązać się z komplikacjami przy subsumpcji (niekiedy bardzo złożonych i niejednorodnych) stanów faktycznych do stanu prawnego. Na gruncie normy z art. 45 ust. 1 Konstytucji chodzi więc o to, by strona otrzymała jakieś rozstrzygnięcie, a nie orzeczenie o konkretnej treści¹⁹. Stanowisko to zasługuje na aprobatę. Prawodawca konstytucyjny nie może gwarantować rzeczy niemożliwych do zapewnienia, a nie da się tak zabezpieczyć systemu sądowego, by był wolny od jakichkolwiek wad czy pomyłek, co nieodzownie związane jest z orzekaniem przez czynnik ludzki. Ustrojodawca nie może dać gwarancji, że każde orzeczenie sądu będzie odpowiadało prawdzie materialnej i prawu, lecz winien czynić starania (poprzez kształtowanie norm prawa procesowego), aby zminimalizować ryzyko wystąpienia błędów sądowych, a także zapewnić stronom skuteczne środki odwoławcze i dzięki temu umożliwić kontrolę nad wcześniej zapadłymi orzeczeniami.

19 Zob. P. Grzegorzcyk, K. Weitz [w:] *Konstytucja RP...*, s. 1150.

3. Prawo skazanego do rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki a treść art. 65a § 1 k.k.w.

Czy zatem brak konkretnego terminu do wydania postanowienia o wstrzymaniu wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności może godzić w prawo skazanego do rozpatrzenia jego sprawy bez nieusprawiedliwionej zwłoki? Odpowiedź twierdzącą należałoby uznać za zbyt daleko idącą. *Per se* brak terminu nie implikuje przecież, że sprawa skazanego nie zostanie rozpatrzona. Zwiększa natomiast ryzyko, że *in concreto* może się tak zdarzyć. Przy uwzględnieniu dużego obciążenia sądów powszechnych (zwłaszcza sądów rejonowych, które z uwagi na rodzaj sprawy najczęściej orzekają w tym przedmiocie), brak terminu może sprzyjać sytuacji, kiedy sprawa będzie oczekiwała na rozpoznanie tak długo, że skazany zdąży już odbyć zastępczą karę pozbawienia wolności. Nie można bowiem zapominać, że postanowienie o zarządzeniu wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności jest natychmiast wykonalne (art. 9 § 3 k.k.w. w zw. z art. 65 § 1 k.k.w.). Z drugiej strony same kary zastępcze nie są orzekane w długim wymiarze. Czynniki te mogą więc pociągać za sobą niebezpieczeństwo, że w konkretnej sprawie sąd rozstrzygnie w przedmiocie wstrzymania wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności zbyt późno, gdy skazany karę już odbędzie.

Zaistnienie wyżej opisanej sytuacji może skutkować brakiem orzeczenia co do istoty sprawy. Skoro skazany zakończył już wykonywanie kary zastępczej, to postępowanie w przedmiocie jej wstrzymania należy umorzyć jako bezprzedmiotowe. Taka sytuacja może powodować naruszenie prawa do rozstrzygnięcia z art. 45 ust. 1 Konstytucji. Jak już wcześniej zauważono, sprowadza się ono do uzyskania orzeczenia co do istoty sprawy. Orzeczenie

takie (o wstrzymaniu wykonania kary zastępczej lub odmowie jej wstrzymania) wtedy jednak nie zapadnie, gdyż nastąpi umorzenie postępowania z przyczyn faktycznych (zakończenie odbywania wykonywania kary zastępczej).

Autor artykułu uważa przy tym, że – co do zasady – takiej sytuacji nie można utożsamiać z obiektywnymi przeszkodami w wydaniu merytorycznego rozstrzygnięcia. Złożenie przez skazanego oświadczenia, o którym mowa w art. 65a § 1 k.k.w., powinno bowiem – jak słusznie dostrzega się w literaturze przedmiotu – implikować niezwłoczne wszczęcie postępowania w przedmiocie wstrzymania wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności oraz wydanie orzeczenia rozstrzygającego sprawę skazanego, co wynika z samej istoty tego postępowania²⁰. Stosowanie zastępczej kary pozbawienia wolności jest wszakże środkiem *ultima ratio*. Jeśli więc skazany oświadcza, że podda się rygorom kary ograniczenia wolności i wnosi o umożliwienie mu jej wykonania, to jego oświadczenie w tym zakresie winno zostać merytorycznie rozpoznane. Umożliwi to zapobieżenie zbędnego zastosowania środka ostatecznego w postaci kary pozbawienia wolności. Mając na względzie charakter postępowania, sąd nie powinien zwlekać z rozpoznaniem sprawy, lecz potraktować ją na swój sposób priorytetowo – zwłaszcza gdy wymiar orzeczonej kary zastępczej jest krótki i już przystąpiono do jej wykonywania. Braku rozstrzygnięcia merytorycznego w tym przedmiocie nie można zatem tłumaczyć przyczynami obiektywnie uniemożliwiającymi wydanie orzeczenia.

20 Zob. K. Mrozek, *Wstrzymanie wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności w trybie art. 65a k.k.w.*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2017, t. XLVI, s. 77–78; M. Laskowski [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. A. Gerecka-Żołyńska, Warszawa 2023, komentarz do art. 65a k.k.w., teza 3; K. Postulski [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2017, komentarz do art. 65a k.k.w., teza 6.

Dla porządku trzeba zauważyć, że taka sytuacja nie wystąpi wówczas, gdy skazany składa oświadczenie o dobrowolnym poddaniu się rygorom kary ograniczenia wolności w bardzo krótkim czasie przed zakończeniem wykonywania kary zastępczej (np. dwa dni przed upływem czasu, na jaki została orzeczona). Jest oczywiste, że wtedy sąd nie będzie w stanie rozpoznać jego sprawy z przyczyn organizacyjno-technicznych. Konieczne są však założenie akt, nadanie sygnatury, wylosowanie sędziego, przedłożenie akt sędziemu, który musi zapoznać się z oświadczeniem skazanego i pozyskać o nim stosowane dane (np. z karty karnej). Kiedy więc skazany zwleka ze złożeniem oświadczenia, to nie dochodzi do uszczerbku w prawie do uzyskania rozstrzygnięcia bez nieuzasadnionej zwłoki. W takiej sytuacji brak orzeczenia co do istoty sprawy nie wynika z oportunistycznego procesu, lecz stanowi następstwo zbyt późnego złożenia oświadczenia przez samego skazanego.

Przeciwko takiemu zapatrywaniu (że brak terminu może skutkować brakiem rozstrzygnięcia co do istoty sprawy) można by jednak oponować, wskazując, że wstrzymanie wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności jest fakultatywne. Konstruując normę kompetencyjną z art. 65a § 1 k.k.w., ustawodawca posłużył się przecież wyrażeniem „sąd może”. Skoro zatem sąd nie ma obowiązku wstrzymania wykonania kary zastępczej, to nie można mu czynić zarzutu, że nie skorzystał z tego uprawnienia i nie rozpoznał sprawy w sposób merytoryczny. Taki punkt widzenia nie jest słuszny. Fakultatywność nie dotyczy wszczęcia postępowania i merytorycznego rozpoznania sprawy, lecz możliwości wstrzymania lub niewstrzymania wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności. Oznacza to, że sąd musi wydać orzeczenie, lecz nie musi uwzględniać oświadczenia skazanego. W tym zakresie sąd powinien dokonać oceny, czy skazany rzeczywiście wykona obo-

wiązki nałożone na niego w związku z karą ograniczenia wolności, biorąc pod uwagę jego dotychczasową postawę²¹. Fakultatywność orzeczenia jest relewantna dla treści orzeczenia, ale nie zmienia samego faktu, że musi ono zapaść, a sprawa skazanego powinna zostać rozpoznana co do jej istoty.

4. Brak terminu na rozpoznanie sprawy w przedmiocie wstrzymania wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności a cel normy z art. 65a k.k.w.

Jak już wspomniano wyżej, celem normy z art. 65a k.k.w. jest łagodzenie rygoryzmu zastępczej kary pozbawienia wolności poprzez ewentualność wstrzymania jej wykonania, tak by umożliwić skazanemu zrealizowanie obowiązków nałożonych na niego w ramach kary ograniczenia wolności. W ten sposób ustawodawca wciela w życie zasadę prymatu kar i środków karnych o charakterze wolnościowym oraz uwzględnia fakt, że karę zastępczą orzeka się po to, aby przymusić skazanego do wykonania kary pierwotnej (ograniczenia wolności).

Ratio legis omawianej instytucji nie powinno być pomijane przy orzekaniu w przedmiocie wstrzymania zastępczej kary pozbawienia wolności. Oczywiście, jak to już powiedziano, sąd nie ma obowiązku wstrzymania wykonania kary pozbawienia wolności na każde oświadczenie skazanego, ponieważ fakultatywność tejże instytucji wyklucza wszelki automatyzm przy orzekaniu. Rozpoznając sprawę, sąd winien wziąć pod uwagę postawę skazanego, jego właściwości i warunki osobiste, a także przyczyny, dla których

21 Zob. G. Piekut, *Konsekwencje uchylania się od odbywania kary ograniczenia wolności*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2016, nr XXXIX, s. 149–150.

zarządzono wykonanie kary zastępczej, i na tej podstawie zweryfikować, czy oświadczenie skazanego, że podda się rygorom kary ograniczenia wolności jest wiarygodne²². Jeśli jednak istnieje szansa, że skazany wykona karę pierwotną, to należy mu to umożliwić. Innymi słowy, wnioskowi skazanego można odmówić wówczas, gdy z okoliczności sprawy wynikają nikłe podstawy dla przyjęcia, że faktycznie wykona on karę ograniczenia wolności²³. Odmowa wstrzymania wykonania kary zastępczej jest więc ostatecznością.

Cel normy z art. 65a § 1 k.k.w. wywołuje jednak znamienne skutki nie tylko co do *meritum* rozstrzygnięcia, lecz także przebiegu postępowania. Przedstawiciele jureksprudencji trafnie zauważają, że oświadczenie skazanego winno zostać rozpoznane niezwłocznie²⁴. Słuszność tego zapatrywania ma swoje uzasadnienie w krótkim wymiarze, na jaki zwykle orzeka się zastępczą karę pozbawienia wolności (często jest to przedział kilku tygodni/miesięcy), co powinno nieść za sobą możliwie skuteczne rozpoznanie sprawy. Niektórzy autorzy wskazują nawet, że możliwe jest złożenie przez skazanego oświadczenia o dobrowolnym poddaniu się rygorom kary ograniczenia wolności na posiedzeniu w przedmiocie zarządzenia wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności i rozstrzygnięcie obu tych kwestii w jednym postanowieniu²⁵. Dla usprawnienia postępowania postuluje się również, by znieść obowiązek składania oświadczenia przez skazanego w formie pisemnej oraz umożliwić złożenie go ustnie do protokołu posiedzenia²⁶.

W literaturze przedmiotu można jednakże spotkać się też z odmiennym stanowiskiem. Zdaniem Wojciecha Sycha złoże-

22 Zob. G. Piekut, *op. cit.*, s. 150.

23 Zob. K. Mrozek, *op. cit.*, s. 75.

24 Zob. K. Postulski, *Kodeks...*, komentarz do art. 65a k.k.w., teza 6.

25 Zob. K. Dąbkiewicz, *Kodeks...*, komentarz do art. 65a k.k.w., teza 1.

26 Zob. G. Piekut, *op. cit.*, s. 149.

nie pisemnego oświadczenia ma istotny wpływ na świadomość skazanego. Taka forma oświadczenia – jako bardziej doniosła – pozwala wymóc na nim większą presję, by poddać się rygorom związanym z karą ograniczenia wolności. Autor nie zgadza się również na złożenie przez skazanego oświadczenia podczas posiedzenia w przedmiocie zarządzenia wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności oraz na rozstrzygnięcie obu tych kwestii w jednym postanowieniu. W ocenie W. Sycha takie rozwiązanie ma demoralizujący wpływ na osobę skazanego, a sama ekonomika postępowania nie uzasadnia trafności formułowanych postulatów²⁷.

Na uwzględnienie zasługuje pierwszy z wyżej przedstawionych poglądów. Po pierwsze, sam ustawodawca w art. 65a § 1 k.k.w. wskazuje, że wstrzymanie wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności może nastąpić „w każdym czasie”, a więc także niezwłocznie po wydaniu orzeczenia o wykonaniu kary zastępczej (które to postanowienie jest natychmiast wykonalne)²⁸. Nie ma więc przeszkód, aby w tym samym postanowieniu rozstrzygać o wykonaniu zastępczej kary pozbawienia wolności (w punkcie pierwszym orzeczenia) i o jej wstrzymaniu (w punkcie drugim orzeczenia).

Po drugie, prawodawca nie wskazuje, kiedy skazany ma złożyć oświadczenie o poddaniu się rygorom związanym z karą ograniczenia wolności. Skoro tak, to – *lege non distingunete* – może to zrobić w każdym czasie, nawet przed zarządzeniem wykonania kary zastępczej (niejako „z ostrożności procesowej”). Ważne jest, by – *de lege lata* – zachowywało ono formę pisemną.

Po trzecie, należy zgodzić się z tymi autorami, którzy postulują umożliwienie złożenia oświadczenia w formie ustnej do protokołu

27 Zob. W. Sych [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. T. Przesławski, W. Sych, Warszawa 2023, komentarz do art. 65a k.k.w., tezy 5–6.

28 Co wynika z art. 65 § 1 k.k.w. w zw. z art. 9 § 3 k.k.w.

posiedzenia. Argumentacja o większej doniosłości oświadczenia pisemnego jest chybiona. Równie uroczysta może być przecież forma ustna, czemu sprzyja *genius loci* sali sądowej, jak również podniosła oraz oficjalna atmosfera posiedzenia. Sama konieczność stawienia przed sądem i formalnego zadeklarowania przez skazanego, że podda się rygorom związanym z karą ograniczenia wolności w połączeniu z perspektywą grożącej zastępczej kary pozbawienia wolności, powinna wzbudzić u niego postawę sprzyjającą wykonaniu kary pierwotnej.

Dlatego też należy przyjąć, że potencjalnie sprawne procedowanie w zakresie wstrzymania zastępczej kary pozbawienia wolności znajduje swoje uzasadnienie także z punktu widzenia celu tej instytucji, którym jest umożliwienie skazanemu wykonania kary pierwotnej. W przypadku przewlekłego prowadzenia postępowania, zwłaszcza na tyle, że przed prawomocnym jego zakończeniem skazany kończy odbywać zastępczą karę pozbawienia wolności, gwarancja ta staje się jedynie iluzoryczna. Wykonanie kary zastępczej niweczy przecież potrzebę jej wstrzymania dla umożliwienia realizacji kary ograniczenia wolności. W konsekwencji pozbawia się skazanego – który wyraża wolę zrealizowania kary pierwotnej – możliwości jej wykonania.

Przewlekłości postępowania może zaś sprzyjać brak terminu, w jakim sąd powinien rozpoznać wniosek o wstrzymanie wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności. W chwili obecnej postulaty niezwłocznego procedowania takiej sprawy mają wymiar głównie doktrynalny. Natomiast duży nakład spraw w sądach powszechnych oraz krótki wymiar, na jaki orzeka się zastępcze kary pozbawienia wolności, wprowadzają realne zagrożenie, że postępowanie to nie zakończy się przed wykonaniem przez skazanego kary zastępczej lub skazany odbędzie jej zdecydowanie większą część.

5. Postulat *de lege ferenda* i podsumowanie

Rekapituluując powyższe rozważania, należy przyjąć, że brak terminu, w jakim sąd musiałby rozpoznać sprawę w przedmiocie wstrzymania wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności, zasługuje na negatywną ocenę. W konsekwencji może dojść do sytuacji, w której postępowanie zostanie zakończone już po wykonaniu przez skazanego kary zastępczej. Skutkuje to brakiem rozstrzygnięcia co do istoty sprawy, co godzi w prawo skazanego do uzyskania orzeczenia bez nieuzasadnionej zwłoki (art. 45 ust. 1 Konstytucji) oraz w cel normy z art. 65a § 1 k.k.w.

De lege ferenda trzeba więc zaproponować zakreszenie terminu do wydania orzeczenia w przedmiocie wstrzymania wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności. Biorąc pod uwagę doktrynalne postulaty, by postanowienie takie zostało wydane najszybciej, jak to jest możliwe, można by to uczynić, posługując się wyrażeniem „niezwłocznie”. Plusem takiego rozwiązania byłby brak sztywnego okresu, w jakim musiałoby zapaść orzeczenie. Z punktu widzenia dużego obciążenia sądów powszechnych taka propozycja mogłaby spotkać się z głosem aprobującym, ponieważ dawałaby szansę możliwie elastycznego rozpatrzenia sprawy, bez konieczności przyznania jej pierwszeństwa przed innymi postępowaniami. Z drugiej wszakże strony właśnie ta okoliczność powoduje, że taka zmiana byłaby czysto iluzoryczna. W zależności od liczby postępowań w decernacie danego sędziego „niezwłoczne” rozpoznanie sprawy mogłoby trwać zarówno kilka dni, jak i kilka tygodni. W rzeczywistości nic by się nie zmieniło w stosunku do obecnego stanu rzeczy. Prowadzi to do wniosku, że konieczny jest konkretny termin na rozpoznanie sprawy.

W ocenie autora niniejszej pracy zasadne byłoby zakreszenie sądowi terminu 7 dni na wydanie postanowienia w przedmiocie

wstrzymania wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności, licząc od dnia złożenia oświadczenia przez skazanego, a jeśli oświadczenie zostało złożone przed zarządzeniem wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności – od dnia wydania postanowienia zarządzającego jej wykonanie. Proponowany termin nie jest na tyle krótki, aby sąd nie mógł dogłębnie zapoznać się z aktami postępowania (które w wypadku postępowań wykonawczych nie są z reguły tak obszerne jak postępowań karnych *sensu stricto*). Jednocześnie sąd będzie mógł wykonać wszelkie niezbędne czynności organizacyjno-administracyjne w decernacie, by zagospodarować czas na wydanie postanowienia z uzasadnieniem i pogodzić to z innymi prowadzonymi przez siebie postępowaniami. Termin ten czyni więc zadość postulatowi sprawnego rozpoznawania spraw o wstrzymanie wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności, uwzględniając przy tym fakt, że z reguły kary zastępcze nie są orzekane w długim wymiarze. Nie zakłóca również pracy sądów w nadmierny sposób. Przy czym warto zauważyć, że proponowany termin będzie miał charakter instrukcyjny. Zatem nawet nieznaczne jego uchybienie (np. z uwagi na duży nakład spraw) nie spowoduje bezskuteczności czynności²⁹. Z drugiej strony nie jest też na tyle długi, by niósł duże ryzyko nierozpoznania sprawy przed wykonaniem przez skazanego w całości lub w większej części zastępczej kary pozbawienia wolności.

Przeciwko proponowanemu rozwiązaniu można by jednak oponować, wskazując, że nawet wykreowanie konkretnego terminu dla rozpoznania sprawy nie wyeliminuje niebezpieczeństwa, że nie zostanie ona rozpatrzona przed wykonaniem przez skazanego kary zastępczej. Oświadczenie, o którym mowa w art. 65a § 1 k.k.w.,

29 Na temat skutków uchybienia terminowi instrukcyjnemu zob. S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2018, s. 65.

można przecież złożyć w każdym czasie (a więc np. również na dzień przed zakończeniem wykonywania kary zastępczej). Odpowiadając na ten argument, warto mieć na względzie, że o ile ustanowienie konkretnego terminu, w jakim sąd powinien rozpoznać sprawę, nie wyeliminuje w całości niebezpieczeństwa, iż skazany nie otrzyma rozstrzygnięcia przed wykonaniem tej kary, o tyle na pewno zmniejszy ryzyko wystąpienia tego rodzaju sytuacji.

Przeciwnicy proponowanej nowelizacji mogą też wskazywać, że konieczność sprawnego rozpoznania wniosku skazanego o wstrzymanie wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności (a więc przed zakończeniem wykonywania tej kary przez skazanego) wynika z prokonstytucyjnej wykładni normy z art. 65a § 1 k.k.w. Skoro elementem prawa do sądu jest prawo do rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki, to już na podstawie art. 45 ust. 1 Konstytucji sąd ma obowiązek takiego procedowania omawianego postępowania, aby rozpoznać wniosek skazanego przed wykonaniem kary zastępczej.

Odnosząc się do powyższej argumentacji, trzeba odnotować, że obowiązek prokonstytucyjnej wykładni normy z art. 65a § 1 k.k.w. nie stanowi wystarczającej gwarancji rozpoznania wniosku skazanego przed wykonaniem przez niego zastępczej kary pozbawienia wolności. W praktyce bowiem brak konkretnego terminu na rozpoznanie wniosku powoduje, że trafia on do „kolejki” i oczekuje na rozpoznanie wraz z innymi „nieterminowymi” sprawami, które przydzielono do decernatu danego sędziego. To zaś rodzi niebezpieczeństwo, że z uwagi na krótki czas, na jaki zwykle orzeka się zastępczą karę pozbawienia wolności, jak i duże obciążenie sądów powszechnych (zwłaszcza sądów rejonowych) sprawami karnymi, nie dojdzie do merytorycznego rozpoznania wniosku przed wykonaniem kary zastępczej. Zanim sąd będzie w stanie merytorycznie go rozpatrzyć, minie czas, na jaki orze-

czono karę zastępczą. Zagrożenie to można jednak ograniczyć, określając sądowi termin rozstrzygnięcia sprawy. Wówczas wniosek skazanego będzie traktowany z większą pilnością (by nie doszło do uchybienia terminu), dzięki czemu zmniejszy się ryzyko nierozpoznania go przed wykonaniem zastępczej kary pozbawienia wolności.

Jednocześnie należy przychylić się do postulatu umożliwienia złożenia skazanemu oświadczenia w dowolnej formie (a więc także ustnie), że podejmie się on odbywania kary ograniczenia wolności i podda się rygorom z nią związanym. Obowiązujące obecnie zawężenie możliwości złożenia tego oświadczenia wyłącznie w formie pisemnej trąci zbytnim formalizmem i nie znajduje racjonalnego uzasadnienia. W szczególności za takie nie może zostać uznane twierdzenie, że forma pisemna jest bardziej uroczysta, a przez to w większym stopniu gwarantuje spełnienie deklaracji złożonej przez skazanego. Jak bowiem wykazano wyżej, również forma ustna może mieć charakter doniosły i sprzyjać rzeczywistemu poddaniu się przez skazanego rygorom związanym z karą ograniczenia wolności – zwłaszcza gdy oświadczenie to będzie składane przed sądem.

Proponowana nowelizacja wspiera rozpoznanie sprawy w przedmiocie wstrzymania wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności przed zakończeniem jej wykonywania. Wzmacnia zatem gwarancje skazanego wynikające z konstytucyjnego prawa do rozstrzygnięcia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki oraz *ratio legis* normy z art. 65a § 1 k.k.w. Dlatego też należałoby ocenić ją pozytywnie.

Streszczenia

O potrzebie nowelizacji art. 65a § 1 Kodeksu karnego wykonawczego

W art. 65a § 1 Kodeksu karnego wykonawczego uregulowano procedurę wstrzymania wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności. Jej celem jest złagodzenie rygoryzmu kary zastępczej i umożliwienie skazanemu wykonania kary ograniczenia wolności. Nie ustanowiono jednak terminu, w jakim sąd ma rozpoznać sprawę o wstrzymanie wykonania kary zastępczej. Autor artykułu zastanawia się, czy taki stan rzeczy nie jest sprzeczny z prawem skazanego do sądu, w szczególności do uzyskania rozstrzygnięcia bez nieuzasadnionej zwłoki oraz z gwarancyjnym charakterem normy z art. 65 § 1 k.k.w. Na zakończenie prezentuje wnioski płynące z badań oraz postuluje nowelizację art. 65 § 1 k.k.w.

Słowa kluczowe: kara ograniczenia wolności, prawo do sądu, wstrzymanie wykonania kary, zastępcza kara pozbawienia wolności

On the need to amend Article 65a § 1 of the Executive Penal Code

Article 65a § 1 of the Executive Penal Code regulates the procedure for suspending the execution of a substitutive penalty of deprivation of liberty. It aims to alleviate the rigorism of substitutive penalty and enable the convict to execute the penalty of limitation to freedom. However, a deadline has yet to be set for the court to examine the case about suspending the execution of a substitutive penalty. The article's author analyses whether this state of affairs is not inconsistent with the convict's right to a court, in particular, to obtain a decision without undue delay and with the guaranteed character of the norm under Article 65 § 1 of the Exe-

cutive Penal Code. Finally, the author presents the conclusions from his research and proposes an amendment to Article 65 § 1 of the Executive Penal Code.

Keywords: penalty of limitation of liberty, right to a court, suspending the execution of a penalty, substitutive penalty of deprivation of liberty

Bibliografia

Begier A., Cebula R., Małecki-Tepicht Ł., Plaskacz M., Wypych-Knieć A., Żółtak U., *Obietnice a rzeczywistość – statystyki sądów rejonowych po pięciu latach „reform” (2015–2020)*.

Dąbkiewicz. K., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2020.

Ewidencja spraw w sądach powszechnych w Polsce (The number of incoming, resolved and pending cases in common courts in Poland), <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/> (dostęp: 25 listopada 2023 r.).

Giętkowski R., *Prawne zmiany w zakresie wykonywania kary ograniczenia wolności*, „Przegląd Sądowy” 2012, nr 6.

Grzegorzczak P., Weitz K. [w:] *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016.

Kosonoga J. [w:] *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz do art. 1–166*, red. R.A. Stefański, S. Zabłocki, Warszawa 2017.

Laskowski M. [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. A. Gerecka-Żołyńska, Warszawa 2023.

Mrozek K., *Wstrzymanie wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności w trybie art. 65a k.k.w.*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2017, t. XLVI.

Orfin A., *Sprawność postępowania karnego w świetle zasady prawdy materialnej i zasady bezpośredniości*, „Ius Novum” 2012, nr 3.

- Piekut G., *Konsekwencje uchylania się od odbywania kary ograniczenia wolności*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2016, nr XXXIX.
- Postulski K., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2017.
- Postulski K., *Uchylanie się od odbycia kary ograniczenia wolności*, „Palestra” 2016, nr 6.
- Sarnecki P. [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. L. Garlicki, M. Zubik, Warszawa 2016.
- Sych W. [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. T. Prześlowski, W. Sych, Warszawa 2023.
- Tkaczyk E., *Konstytucyjne prawo do sądu jako jedna z najważniejszych gwarancji praw człowieka w państwie demokratycznym. Aspekt teoretyczny*, „Studia Prawnicze i Administracyjne” 2017, nr 2.
- Tuleja P. [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Tuleja, Warszawa 2021.
- Waltoś S., Hofmański P., *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2018.